

Áldott vagy átkozott szegénység

A szegénység fogalmának változása a késő középkori Angliában
a *Piers the Ploughman* című költemény nyomán

Jelige: *Malvern Hills*

XXXI. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKONFERENCIA

Humán Tudományi Szekció, Történettudomány Tagozat

Bevezetés

A 3. századi Didaszkáliában ez áll: „Tedd meg, ó püspök, tiszta szívedből, hogy helyet szorítasz a szegény embernek, még akkor is, ha magadnak a földön kell ülnöd.”¹ A szegények ehhez hasonló felmagasztalásával számos más helyen találkozhatunk. A keresztény társadalom kívánatos attitűdjét a társadalom szegényeivel szemben markánsan fogalmazza meg Aranyszájú Szent János: „Ne válogassatok a szegények között, nem feladatotok, hogy megítéljétek őket, tekintsétek őket kivétel nélkül szentnek.”²

Egy évezreddel később a kereszténység legnagyobb prédikátorai megvetéssel, de legalábbis kíméletlen gyanúval tekintenek a szegényekre, a bűn jelének, az isteni renddel ellenkező állapotnak tartják, és gyakran még a városokból is kitiltják őket. Aranyszájú Szent János tanításának tökéletes ellentétéként 1522-ben Nürnberg városában egy vallásos férfiakból álló tanács csak azzal foglalkozott, hogy a szegényeket tüzetes vizsgálat alá vesse, megrostálja, s megállapítsa ki közülük úgynevezett ártalmatlan és ki kártékony szegény. A koldulásra az egész városban teljes tilalmat vezettek be; nem csak a kéregetőt, de az alamizsnálkodót is büntetéssel sújtották. A munkaképeseket szigorú munkára kötelezték, a csalókat, naplopókat, csavargókat kiűzték a városból. A szigorú szegénységpolitikát egyetlen évtizeden belül Nyugat-Európa legtekintélyesebb városai egytől-egyig átvették.³

A változást, ami időközben a társadalom szemléletében bekövetkezett, Bronislaw Geremek, a néhány éve meghalt jól ismert társadalomtörténész ezekkel a szavakkal jellemzi: „Ezek a reformok mintegy hatvan-hetven városban zajlottak le, és az alamizsnálkodás hagyományos tanával szembeni mély ellenszenv jelei voltak. Egyike volt ez azon hatalmas változásoknak, melyek végül a modern társadalom kialakulásához vezettek.”⁴ Mik voltak azok a tényezők, melyek a kereszténység „hagyományos” attitűdjét ennyire megváltoztatták, hol, miért és mikor következett be az erózió, mely az európai társadalom viszonyát a szegénység és munka (általában együtt járó) fogalmai iránt ebben az ellentétes irányban formálták – ez a dolgozat témája.

¹ Peter Brown: Az európai kereszténység kialakulása, Budapest, 1999. 35. Továbbiakban: Peter Brown, 1999.

² E. V. Walter: Pauperism and illth: An archaeology of social policy In: Sociological analysis, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press. 250. A továbbiakban: E. V. Walter: Pauperism and illth 1973.

³ Bronislaw Geremek: Poverty, a History, Oxford, 1997. 168-170. A továbbiakban: Geremek, 1997.

⁴ Geremek, 1997. 177. (A dolgozatban szereplő idézetek a szerző saját fordításai.)

A szegénységhez való viszony kutatása a mentalitástörténet tárgykörébe tartozik. Amennyiben egy korszak társadalmának bizonyos jelenségekhez fűződő általános viszonyát vizsgáljuk, minden bizonnyal nem elegendő egy-egy kiragadott irodalmi forrásra támaszkodni, melyek gyakran – különösen az írást kevesek kiváltságának fenntartó időszakban – túlságosan egyoldalú véleményt visszhangozhatnak. Jelen munkám elsődleges forrásával, a 14. század végén íródott *Piers the Ploughmannel*⁵ kapcsolatban is elmondható mindez. Ezért igyekszem a vizsgálódást más típusú források alapján több szempontból megközelíteni, hogy nagyobb biztossággal jussunk közelebb ahhoz a szellemi fordulathoz, mely egy viszonylag könnyen meghatározható időpontban csúcsosodott ki Európa nyugati országainak szegénységpolitikájában, de gyökerei egy kevésbé egyértelműen meghatározható múltba vezetnek.

A dolgozat első fejezetében a szegénység fogalmát vezetem be és szembesülök annak relatív, örökké változó jelentésével. A második és harmadik fejezet két irányból közelíti meg a szegénység fogalmi változását a tárgyalt korszakban; az egyik a vallás, a másik társadalmi-gazdasági dimenzióban vizsgálja. Mindkettő egyenrangúan fontos. A közelmúlt néhány évtizede túlhangsúlyozta a jelenségek mögötti gazdasági tartalmakat, ám a modern történetírás újra felfedezi azok spirituális, szellemi mozgatórugóit. Különösen érvényes ez a középkorra: nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy minden mozgalom ami az ókortól kezdve Jézus neve alatt létrejött, így vagy úgy összefüggésbe hozta magát a szegénységgel. Ugyanakkor a túl erős vallásos szemüveg is elhomályosíthatja látásunk, mint ahogy tárgyalt korszakunk, a késő-középkor is nehezen ismerte föl, hogy „a szegénység társadalmi betegség, nem apostoli erény.”⁶ Ezért párhuzamosan mindkét dimenziót szem előtt tartva tárom fel a társadalom szegénységhez és munkához való viszonyának változásait, mindezt elsődleges forrásom *Piers, a szántóvető* lapjain követve nyomon.⁷

⁵ Dolgozatomban William Langland *Piers the Ploughman* című költeményének az „A” szövegváltozatával foglalkozom. Az idézeteket általában a mű Donald és Rachel Attwater által 1957-ben készített modern fordításából veszem, mely sokkal jobban visszaadja az eredeti alliteráló formát, mint a valamivel későbbi, 1959-es Jonathan Goodridge által készített fordítás. Néhány esetben azonban ez utóbbi szerző fordítása tűnik kifejezőbbnek, ilyenkor ezeket idézem.

⁶ Johan Huizinga: A középkor alkonya, Budapest, 1982. 139. A továbbiakban: Huizinga, 1982.

⁷ A dolgozatban Pierst *szántóvetőnek* nevezem, mert véleményem szerint ez találhatóbb fordítás, mint amit a magyar irodalmi kézikönyvek Langlandre vonatkozó szócikkeiben találhatunk. Ezek *Péter a paraszt*, vagy *Paraszt Péter látomása* címen emlegetik a költeményt, mely meglátásom szerint, a *paraszt* szó némiképp pejoratív zöngéje miatt éppen ellentétben áll a mű mondanivalójával.

A szegénység tapasztalata

A szegénység mérésére, tudományos igényű meghatározására csupán mintegy száz-százötven évvel ezelőtt került sor. Kezdetől fogva kézenfekvőnek tűnt, hogy a szegénység definiálására egy az átlaghoz képest viszonyított objektív mércére, egy kívülről meghúzott szegénységi küszöbre van szükség. Ezt a kifejezést (poverty line) elsőként Charles Booth használta, aki *Life and Labour of the People in London* című munkájában London lakosságát nyolc társadalmi osztályba sorolta, melyből négy az általa felállított küszöb alá esett. A *poverty line* fogalmának további számszerűsített meghatározása Seebom Rowntreehez köthető, aki a Charles Booth által lefektetett empirikus módszerek által inspirálva 1901-ben több mint tízezer család megfigyelése alapján figyelemreméltó erőfeszítéseket tett egy tudományos értelemben precíz terminus definiálására, annak a minimum pénzösszegnek a meghatározására, ami „szükséges egy család egészséges életminőségének fenntartásának fedezéséhez”.⁸ Az összeg lehető legpontosabb meghatározása érdekében, korábban példátlan alaposággal vonta vizsgálat alá a szegénységben élő családok életkörülményeit, és lehetőségeit – például azt is, hogy az adott család számára még éppen megközelíthető piacok közül hol és milyen áron szerezhető be a betegségek és kóros lesoványodás megelőzéséhez elegendő táplálék. Rowntree széleskörű vizsgálatainak eredménye szerint 1901-ben York város lakosságának 27,84%-a esett a szegénységi küszöb alá.

A nyugati országok jóléti szintjének emelkedésével azonban világossá vált, hogy a *poverty line* is végső soron bizonytalan fogalom, s az abszolút szegénység meghatározására tett kísérletek háttérbe szorultak. Ahogy a jóléti társadalmakban a fizikai lét veszélyeztetettsége többnyire megszűnt, – de a szegénység jelensége mégis maradt – a figyelem központjába a szegénység további következményei kerültek, mindenekelőtt a többségi társadalom által élvezett javakból és szolgáltatásokból való kirekesztettség. Ezt a társadalmi egyenlőtlenségen alapuló megfosztottságot (deprivation) találóan fejezi ki a magyar nyelv *hátrányos helyzet* kifejezése. Már Alfred Marshall is így fogalmazta meg a szegénység történetével foglalkozó kutatás jellegét: „A szegénység tanulmányozása egyenlő az emberiség nagy részét érintő kirekesztettség tanulmányozásával.”⁹

Ma már világos, hogy a szegénység érzését nem egészen valaminek a pusztán hiánya adja, hanem éppen fordítva: *bőség*. Bőség negatív tapasztalatokban. A szegény ember (kivéve aki tudatosan vállalta azt) alapvető tapasztalata, hogy nem teheti azt amit szeretne; olyan

⁸ Geremek, 1997. 10.

⁹ Geremek, 1997. 4.

darabban játszik, melyben a forgatókönyvet nem ő írja. A hatalom forrásaiból (nem csak anyagi jellegű) ő nem, vagy alig részesedik, helyette nap mint nap a tehetetlenség, megbéklyózottság és sikertelenség tapasztalataiban részesül. Mindezt megvetés, és a többségi társadalom felől számos kulturálisan rögzült viselkedési kód kíséri, mely a legalapvetőbb emberi igényünktől, a méltóságtól fosztja meg a szegény embert. Ezért lenne talán helyesebb a *szegénység kultúrája* helyett a *kultúra a szegénység számára* kifejezést használni. (culture of poverty – poverty for culture)¹⁰

A szegény emberek stigmatizált, kirekesztett státusa tehát mindenekelőtt a többségi társadalom felől érkező kollektív viszonyuláson múlik. Ez az aspektus az, melyet a szegénységgel foglalkozó kutatásoknak szem előtt kell tartania, s jelen dolgozat is erre helyezi a hangsúlyt.

Áldott és átkozott szegénység – a szegénység fogalmának vallásos dimenziója

Abban, hogy milyen módon tekintett egy társadalom a köztük élő szegényekre, elvitathatatlan szerepe van a vallásnak. A *Piers the Ploughman* ebben a tekintetben két markánsan különböző korszak közötti változás feszültségében keletkezett, ezért érdekes a pillanatkép, mely kirajzolódik benne.

A kereszténység „hagyományos” megközelítésének tekinthetjük, hogy a szegényeket felmagasztalás illeti. Ez igaz az ókorra, és a középkorra is. Ebből a megközelítésből táplálkozik az az alapvető elképzelés, hogy a szegények megsegítése nemes, vallásos cselekedet. Az ókorban a szegénygondozás minden hívő feladata volt, és okkal feltételezhetjük, hogy a közösségek nem csak saját maguk, hanem környezetük egyházon kívül élő szegényeire is gondot fordítottak. A római egyház 251-ben 1500 árváról, özvegyről és nincstelenről gondoskodott.¹¹ Az ókeresztény egyház alapvetően közösségi jellegű szegénygondozása a római állam megszűnésével alakult át: A népvándorlások okozta dezurbanizáció hatására az új, vidéki jellegű szegény lakosság részéről ugyan előnyösen, de az egész keresztény nép (*populus Christianus*) szempontjából hátrányos módon a 6. századtól a szegénygondozás fokozatosan kikerült a püspökök irányítása alól, s a gazdagok és monasztikus rendek monopóliumává vált.¹² Ez a rendszer, amíg Európa új alakuló országai

¹⁰ E. V. Walter: *Pauperism and illth* 1973. 241.

¹¹ Peter Brown, 1999. 40.

¹² Michel Mollat: *The poor in the middle ages*, Yale University, 1986. 40. A továbbiakban: Mollat, 1986.

viszonylag gyéren lakottak voltak, többé-kevésbé sikeresen látta el a szegénység szolgálatának, és a lelkek (a gazdagok lelkeinek) szolgálatának feladatát. Michell Mollat szerint a monasztikus *hospitalitas* fénykora a 9-10. századra tehető.¹³

A 9. majd a „hosszú 13. század” dinamikus társadalmi és gazdasági fejlődése, település-földrajzi átrendeződése azonban olyan változást hozott mellyel a szegénygondozás efféle „archaikus”, távoli zárt monostorokban megkövesedő rendszere nem tudott lépést tartani. A 13. században a legtöbb apátság teljes bevételének már csupán 2-5%-át fordította a merev liturgiává üresedett szegénygondozásra.¹⁴ Az „üdvözülés gazdaságtanának” eme mechanikus rendszerében még mindig érdem ugyan a szegények megsegítése, de a fókusz egyértelműen a donátor szerepén van; a szegény ember csupán szolgálattevő kliens, aki létével biztosítja az adományozó lelkének üdvösségét a következő életben – és presztízsét a jelenlegiben.

Ez a szemlélet jellegzetesen visszhangzik Szent Eligius életrajzában: „Isten teremthetett volna minden embert gazdagnak, de akarta, hogy legyenek szegények is, hogy a gazdagok képesek legyenek bűneiket megváltani.”¹⁵ Felmerül a kérdés, hogy a társadalmi különbségek efféle statikus megközelítése mennyiben járul hozzá, hogy a szegénységet egy társadalom mint adott, megváltoztathatatlan valóságot fogadja el. Huizinga analízise szerint a középkori társadalom e tekintetben pesszimista: „A középkorban a keresztény hit oly erővel plántálta a tudatba a lemondás eszményét, mint az egyén és társadalom tökéletességének alapfeltételét, hogy alig maradt kisapu, melyen át az anyagi és politikai haladásnak erre az útjára léphettek volna. Az a gondolat, hogy a társadalmat célzatosan és folyamatosan alakítani és javítani lehet, egyszerűen nem létezett.”¹⁶ Forrásom, a *Piers the Ploughman* nyomán ennek az attitűdnek, és kiváltképpen az alamizsnálkodás imént vázolt vallásos funkciójának „erózióját” vizsgálom: a mű lapjain a haladás és reform gondolatai sajátosan keverednek egy még erősen középkorias világszemlélettel. A fúzió végül is egy meg nem valósulható eszményképbe, egy utópiába torkollik.

A *Piers the Ploughman* című, formáját tekintve tipikus középkori allegorikus, alliteráló verset William Langland írta valamikor 1377-79 között. A mű egy a zarándoklat (peregrinatio) sémájára épülő, terjedelmes, 2537 soros erkölcsi allegória. Az eredetileg West-Midlands-i dialektusban írt szöveg így kezdődik:

¹³ Mollat, 1986. 42., 87.

¹⁴ Mollat, 1986. 135.

¹⁵ Idézet Szent Eligius életrajzából (Vita Sancti Eligii) Geremek, 1997.

¹⁶ Huizinga, 1982. 31.

In a summer season · when soft was the sun,
I clothed myself in a cloak as I shepherd were,
Habit like a hermit's · unholy in works,
And went wide in the world · wonders to hear.¹⁷

Ez a kíváncsi utazó a történet főszereplője, kinek – mint minden más középkori allegorikus álomversben – az a funkciója, hogy összeköttetést teremtsen az olvasó és a látomás között. Az utazó valóságos térben és időben, a 14. század végi Angliában indul világfelfedező útjára, s tárja megannyi allegorikus útitársa alakján keresztül az olvasó elé társadalmának helyzetét és problémáit. A *Piers the Ploughman* szerzője érzékeny kritikával, és meglátásom szerint objektívebben reagál társadalmának kérdéseire, mint kortársai. (Például John Gover vagy esetenként Geoffrey Chaucer, kiknek társadalmi kérdésekben elfoglalt álláspontja az arisztokrata elit propagandájának látszatát kelti.)¹⁸

A történet kezdetén egy bizonyos *Will*, (a szerzővel azonosítható elbeszélő) az út fáradságaitól elnehezülve álomba szenderül, s látomást kap. A látomása a korabeli társadalom aprólékos felvonultatásával („a fair field full of folk”) kezdődik, hasonlóan ahhoz a szemléhez, ahogyan Geoffrey Chaucer *Canterbury Meséinek* prológusában felvonultatja szereplőit. Már az első oldalakon világossá válik, hogy a szerző szerint a társadalom legvisszataszítóbb szereplői vallásos figurák, mindenekelőtt a négy koldulórend tagjai:

I found there friars · of all the four orders,
Preaching to the people · for profit to themselves,
Explaining the Gospel · just as they liked,
To get clothes for themselves · they construed it as they would.
Many of these master friars · may dress as they will,
For money and their preaching · both go together.
For since charity hath been chapman · and chief to shrive lords,
Many miracles have happened · within a few years.
Except Holy Church and they · agree better together,
Great mischief on earth · is mounting up fast.¹⁹

¹⁷ William Langland: *The Book concerning Piers the Plowman*, tr. Donald and Rachel Attwater, ed. Rachel Attwater, Everyman, 1957. 1. A továbbiakban: *The Book concerning Piers the Ploughman*, 1957.

¹⁸ Christopher Dyer: *Work ethics in the fourteenth century*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000. 26-29. A továbbiakban: Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*

¹⁹ *The Book concerning Piers the Ploughman*, 1957. 2.

Vajon csupán a szerző egyéni véleményét hordozzák a sorok, vagy tágabb értelemben vehető álláspontot visszhangoznak? A 13. század végétől egyre több irodalmi utalást találunk a koldulórendek társadalmi kártékonyására vonatkozólag. Ezek közül az egyik legmarkánsabb kétség kívül Guillaume de Saint-Amour *De Periculis Novissimorum Temporum* (Az utolsó idők veszélyeiről) című írása, melyben a koldulórendek tagjait váltogatva nevezi dühöngő farkasoknak (*lupi graves*), az emberek otthonaira telepedőknek (*penetrantes domos*), semmittevőknek és tolakodóknak (*otiosos et curiosos*).²⁰ A 14. században maga Pierre d'Ally francia teológus püspök és kancellár is megjegyzi, hogy a koldulórendi szerzetesek túl magas létszáma a társadalmi munkamegosztásban való egyenetlen eloszlást eredményez, és a koldulórendek élőködő tagjait az igazi szegényekkel (*vere pauperes*) állítja szembe.

Forrásaink tehát a 13-14. század körül már egy a szegénység és koldulás tömeges jelenségével szembeni bizonytalanságot jeleznek. Ez a korszak az, mikor a szegénységre vonatkozó egyik legfontosabb kérdést felteszik: kik is az igazi szegények? A *Piers the Ploughman*nek is központi kérdése ez, mely fölött hosszasan időzik a szerző:

As I looked to the east · right into the sun,
I saw a tower on a toft · worthily built;
A deep dale beneath · a dungeon therein,
With deep ditches and dark · and dreadful of sight
A fair field full of folk · found I in between,
Of all manner of men · the rich and the poor,
Working and wandering · as the world asketh.
Some put them to plow · and played little enough,
At setting and sowing · they sweated right hard
And won that which wasters · by gluttony destroy.²¹

Megfigyelhetjük, hogy a társadalomkritika palettáján, a csalók és szemfényvesztők, hamis prédikátorok és penitenciáriusok és más becsstelen élőködők előtt, elsősorban a koldusokat illeti kemény szavakkal a szerző:

Tramps and beggars · went quickly about,
Their bellies and their bags · with bread well crammed;

²⁰ John Fleming: The friars and medieval English literature In: The Cambridge History of Medieval English Literature, Cambridge, 1999. 372. A továbbiakban: Fleming, 1999.

²¹ The Book concerning Piers the Ploughman, 1957. 1.

Cadging for their food · fighting at ale;
In gluttony, God knows · going to bed,
And getting up with ribaldry · the thieving knaves!

Sleep and sorry sloth · ever pursue them.
Pilgrims and palmers · pledged them together
To seek Saint James · and saints in Rome.
They went forth on their way · with many wise tales,
And had leave to lie · all their life after --
I saw some that said · they had sought saints:
Yet in each tale that they told · their tongue turned to lies
More than to tell truth · it seemed by their speech.
Hermits, a heap of them · with hooked staves,
Were going to Walsingham · and their wenches too;
Big loafers and tall · that loth were to work,
Dressed up in capes · to be known from others;
And so clad as hermits · their ease to have.²²

A koldulás ilyen kompromisszummentes elítélése minden bizonnyal tükrözi a társadalom megváltozott értékítéletét, mely érintette a koldulórendeket is. Míg a 12. és 13. században a radikális szegénymozgalmak színt és új lelkületet vittek a keresztény világba, addig a 14. századra karizmájuk megkopott, és számos belső meghasonlás áldozatává váltak. A koldulórendekkel szembeni megvetés igen fontos szellemi fordulat jele. A valaha kedveskedő mondás: *Hic est Frater, ergo mendax* kétség kívül ellentétes előjelet kapott; a koldulás kiment a divatból. Beszédes adat egy 1382-ben keltezett levél, melyben a koldulórendi barátok arról panaszkodnak John of Gauntnak²³, hogy a lollardok őket teszik felelőssé az egész felkelés (az 1381-es lázadás) kirobbanásáért a szegénységről és koldulásról vallott nézeteik és gyakorlatuk miatt. Valóban, a lollardok tulajdonképpen önmagukat tartották „konzervatívnak”, s a koldulórendieket felforgatóknak.²⁴

A *Piers the Ploughman* éles kritikája miatt, mely ismétlődően veszi célba a koldulórendeket és a vallás más „hivatalos” képviselőit, egyes szerzők egyenesen antiklerikális műnek titulálták.²⁵ Véleményem szerint ez a mű egészét tekintve nem igaz. Bár

²² The Book concerning Piers the Ploughman, 1957. 2.

²³ Lancasteri herceg, III. Edward 1377-es halála után, a fiatakorú trónörökös II. Richárd befolyásos gyámja.

²⁴ E. V. Walter: *Pauperism and illth* 1973. 251.

²⁵ Wendy Scase: *Piers Plowman and the new anticlericalism*, Cambridge, 1989.

a koldulórendeket szisztematikusan elutasítja, a könyv V. passzusában egyértelmű utalást kapunk arra, hogy a liturgiát, kiváltképp az imaórákat hasznosnak tartja:

Then sat Sloth up · and crossed himself
And made a vow to God · 'gainst his foul sloth:
'Shall no Sunday be for seven year · unless sickness me stop,
That I go not before dawn · to the dear church
And matins hear and mass · as though I were a monk.
No ale after meat · shall hold me thence
Till evensong I've heard · I vow it to the rood.²⁶

Ez az egyetlen hely a műben, ahol a barátokon (friars) kívül más szerzeteseket (monks) is megemlíti a mű, s bár a kritika itt sem marad el, arról nincs szó, hogy az intézmény létjogosultságát kétségbe vonná. Elképzelhető, hogy ebben William Langland saját múltja is szerepet játszik; a szerző az 1540-ig fennálló Westminster apátság alá tartozó *Great Malvern* perjelség monostorában tanult, s maga is gyakorolta a liturgikus szolgálat egyes formáit.²⁷ A műben a vallásosság és egyben a szegénység helyes gyakorlói azonban leginkább a remeték, akik a városi forgatag hiúságaitól távol élik lelki életüket. „Such as anchorites and hermits, that kept them in their cells, and desired not the country.”²⁸ A városi élet és a kereskedelem ismétlődő elítélése miatt mások már felhívták a fegyelmet arra, hogy a *Piers the Ploughman* egyben az új, urbanizálódó Anglia azon földbirtokos rétegeinek véleményét tükrözi, akik félelemmel tekintetnek a változó gazdasági helyzetre, s egy „archaikusabb” feudális agrárvilág múltbeli képzetéhez menekülnek vissza.²⁹

A világ hívságaitól visszavonult remetéken kívül alapvetően pozitív szereplő a plébános is, még ha a könyv V. passzusában a főbűnök felsorolásakor a lustaság bűnét egy plébános testesíti is meg. Úgy vélem, nem véletlen, hogy a helyes vallásosság képviselői Langland korában éppen ezek a személyek. Érdekes, hogy Chaucer valamivel később írt *Canterbury Meséiben* is hasonló benyomást kapunk: a pozitív vallásosság figurái a lovag, a vidéki plébános, és főképpen az egyszerű „jó ember”; a paraszt. Ez utóbbi feltűnő fölmagasztalásához könnyen lehet, hogy William Langland ekkorra már feltehetőleg igen népszerű műve is hozzájárult. Ő ugyanis a *Piers the Poughman* eszményképe is: egy egyszerű

²⁶ The Book concerning Piers the Ploughman, 1957. 37.

²⁷ William Langland: Piers the Ploughman, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1959. 9. A továbbiakban: Piers the Ploughman, 1959.

²⁸ Piers the Ploughman, 1959. 25.

²⁹ Dyer: Work ethics in the Fourteenth Century, 29.

szántóvető férfi. Piers alakja azért fontos, mert egy, az egész társadalmat kritikus elemzés alá vonó analízisben ő testesíti meg a mintaembert, a példaadó társadalmi lényt, csakúgy, mint vallásos személyt. Milyen ez a társadalom, ahol Piers, a szántóvető alakja tűnik fel mintaként: ez a következő fejezet tárgya.

Szegénység és átalakuló társadalom

A 14. században zajló társadalmi és gazdasági események rányomták bélyegüket a társadalom gondolkodására. Mindenekelőtt ilyen volt a pestis a század közepén. A három évig tomboló járvány a következő fél évszázadban az élet megannyi területén éreztette hatását, így nem csoda, hogy a szegénység vizsgálatakor is ide kell visszanyúlnunk. Angliában a pestisjárvány a gazdagság és szegénység tapasztalatát olyan mértékben változtatta meg, amit nagyon nehéz elképzelnünk egy többé-kevésbé stabil társadalomból.

Miután a lakosság legalább egyharmada a járvány első hullámainak áldozata lett, a hirtelen munkaerőhiány, valamint a gazdátlan javak bősége egy időre, ahogy a Villani testvérek nevezték, „mesés évtized” káprázatával kecsegtetett. A krónikás szerint zűrzavar uralkodott, „mindenki úgy élt, ahogy neki tetszett”.³⁰ Sokan próbáltak különféle módokon haszonra szert tenni, magasabb bérek követelésével, új telkek foglalásával, szabad költözéssel. Az 1350-60 közötti évtizedben a jelek szerint az angliai parasztság életszínvonala valóban növekedett; fehér kenyeret, jobb bort, több húst fogyasztottak, és nem utolsósorban a feudális kötelezettségeket a legtöbb esetben ekkor váltotta föl a rövid távú szerződéses alapú bér munka.³¹ Az életszínvonal gyarapodásáról több esetben meglepő parlamenti törvények tanúskodnak, úgymint például az 1363-as *Törvény a ruházkodásról*, vagy az 1388-as *Törvény a szabadidő eltöltéséről*. Mindkettő hiú próbálkozás a feltörekvő köznép életvitelének visszafogására, mellyel az előkelők privilégiumait sértették. Nyilvánvaló ez például abból a törvénycikkből, mely a parasztok számára kötelező, egyszerű, a mezőgazdasági munka jellegéhez illő ruházatot rendel el, a sok színes, drága textília helyett, melyet eddig csak a gazdagok engedhettek meg maguknak.³² Általánosságban, az elit számára úgy tűnt, a féktelen népet elvakítja a jólét. Matteo Villani így összegzi az általános hangulatot:

³⁰ Részlet Matteo Villani krónikájából, Mollat 1986. 198.

³¹ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 24.

³² Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 27.

„A nép, férfiak és nők, a rendkívüli bőség miatt nem voltak hajlandók szokásos elfoglaltságuk szerint tovább dolgozni. A legdrágább és legízletesebb ételeket követelték. [...] Azt gondolták, a föld minden gyümölcsében bőség köszönt rájuk...”³³

A „varázslatos évtized” sokak számára valóban a könnyebb megélhetést hozta, gyakran az egyszerű munkás órábéré duplájára, triplájára, vagy mint Itáliában az építőmunkások esetében, akár négyszeresére nőtt.³⁴ Mindez azzal a következménnyel járt, hogy az emberekben megváltozott a szegénységről, nélkülözésről alkotott elképzelés. A pestis utáni generáció egy sajátos, megszakadt emlékezettel rendelkező nemzedék, akik közül már sokan nem emlékeztek a járványt megelőző időszakra, így jelenüket sem tudták annak fényében értékelni. Mert a gazdagság és nélkülözés tapasztalata nagyrészt viszonyítás kérdése: „Az emberek szinte soha nem jutnak arra a következtetésre, hogy helyzetük elviselhetetlen, hacsak nincs valamihez viszonyítaniuk.”³⁵

Miközben a társadalom jelentős része a „varázslatos évtized” csillogásában a jelek szerint gyarapodott, egyszersmind mélyült a szakadék köztük és az igazi szegények között. Ez érthető, hiszen azok, akik a pestis előtt sem rendelkeztek semmivel, nem örökölték semmit elhunyt családtagjaik után. Ezért írja a krónikás: „a halál a gazdagokat még gazdagabbá, a szegényeket ugyanolyan szegénnyé tette, mint voltak.”³⁶ A nincstelen szegények csoportjai vándorolni kezdetek, s városról-városra járva rettentő tömeget alkottak. Ahogy a szegények a városon belül egyre érinthetőbb közelségbe kerültek a többségi társadalommal, a szegénység tovább vesztett egykori magasztos jelentéséből, s egyre inkább a *félelem* fogalmával kapcsolódott össze. A szegénység a rebellió, agresszivitás és kártékonyság szinonimájává lett, melyet jól illusztrál, hogy maga a *lollard* szó gyakran ’naplopó’, ’csavargó’ értelemben vált használatossá.³⁷

A szegénység közüggé vált, amivel foglalkozni kellett. Két tényező is hozzájárult ehhez: egyrészt minél gazdagabb egy társadalom, annál inkább megengedheti, hogy a szegénységgel foglalkozzon, másrészt az önvédelem. Ez utóbbi mindenekelőtt egy, ha nem is új, de korszakunkra akuttá váló jelenségből; a tömeges városi szegénység problémájából táplálkozik. A 14. századból egyre több forrás, elsősorban adóösszeírás áll rendelkezésre a

³³ Részlet Matteo Villani krónikájából, a szerző saját fordítása. Mollat 1986. 198.

³⁴ Mollat 1986. 200.

³⁵ Mollat 1986. 212.

³⁶ Mollat 1986. 198.

³⁷ Chris Given-Wilson: The Problem of Labour in the Context of English Government, c. 1350-1450, In: The Problem of Labour in fourteenth-century England, York, 2000. 94. A továbbiakban: Given-Wilson: The Problem of Labour in the Context of English Government

városi lakosság összetételének megismerésére. Még ha arra vonatkozólag, hogy pontosan hányan éltek súlyos nélkülözésben, hányan éheztek vagy voltak hajléktalanok biztos számot nem is mondhatunk, kétségtelen, hogy minden városban kialakultak a városi kormányzat közvetlen irányítása alól kieső részek, külvárosi síkátorok, utcák, gyakran egész városnegyedek, szegények által lakott félelmetes övezetek. A helyzet a 14. század végére súlyosbodni látszik, legalábbis ami az adóösszeírásokat illeti: ezek alapján a 15. század elejére a legnagyobb városok lakosságának mintegy felét alkotta a szegények alulképzett és alultáplált súlyos tömege. Érthető módon a nyomornegyedek gyakran rettegésben tartották a város többi részét is. Koldusok tömege esetenként olyan számban lepte el a tereket és katedrálisokat, hogy a klérus gyakran kutyákkal üldözte ki őket a templomokból.³⁸ A zavargás, verekedés általános volt. Gazdag városi polgárok gyakran adakoztak ugyan és finanszíroztak ételosztást, esetenként akár több ezer rászoruló részére, az igény mégis kielégíthetetlennek mutatkozott; egy londoni halkereskedő 1322-es feljegyzésében leírja hogyan vált az egyik ilyen ételosztás csetepatévá, s taposták agyon egymást az emberek, huszonkét halottat hagyva maguk mögött.³⁹

Lassan világossá vált, hogy az alamizsnázkodás, legyen bármilyen nagyvonalú is, nem képes megoldani a tömeges szegénység problémáját. Az állam, helyesebben a gazdaság védelme érdekében született meg tehát a szegénységpolitika első kezdeménye, melynek fő eszköze a munka kikényszerítése volt. 1351 és 1430 között hetvenhét alkalommal ült össze az angol parlament és ennek közel egyharmada hozott a munkaüggyel kapcsolatos törvényt.⁴⁰ A két legismertebb az 1349-es *Ordinance of Labourers* és az 1351-es *Statute of Labourers*. Ez a kettő határozta meg a munka és szegénységpolitika irányvonalát egészen az 1601-es I. Erzsébet fele *Poor Law* kiadásáig. Az első törvény, mely a szegénység objektív definiálására kísérletet tesz, a *Statute of Labourers* nagyvonalakban három lényeges határozatot hozott:

1. Minden 60. életévét nem betöltött, egészséges (able-bodied) ember köteles dolgozni. (természetesen a nem-nemesekre és nem klerikusokra vonatkozik)
2. A potenciálisan munkaképes embereknek tilos alamizsnát adni.
3. Bírság rovandó ki arra, aki A) túl magas bért⁴¹ követel, vagy fogad el, B) aki megtagadja a munkába állást.⁴²

³⁸ David Nicholas: *The Later Medieval City*, London, 1997. 249. A továbbiakban: David Nicholas, 1997.

³⁹ David Nicholas, 1997. 249.

⁴⁰ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*. 5.

⁴¹ 1351-ben a maximális órabért a pestis előtti, 1346. évi munkabérnek megfelelő összegben határozták meg.

⁴² Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 86-87.

A *Statute of Labourers* természetesen nem a szegények, nem is a munkavállalók, hanem a birtokosok érdekében született, érintőlegesen mégis nagy előrelépést jelentett a szegénység jelenségének kezelésében, legalább az által, hogy először tett különbséget „valódi szegény” és „able-bodied” munkakerülő között. A rendelkezés hatékonyságát úgy próbálták meg növelni, hogy a lakosságot érdekeltté tették a visszaélések feljelentésében: a büntetés összegéből a feljelentő részesedést kapott. 1352-ben, csak Essexben 7556 ember (a munkavállalók mintegy 1/3-a) megbírságolásáról tudunk, amiért túl magas munkabért fogadtak el.⁴³

A törvény öt alkalommal került kiegészítésre, melyek közül a legjelentősebb az 1376-os *Grant Bille* és az 1388-ban kiadott *Statute of Cambridge*. Fontos szempont a törvények nyelvezete. A *Grant Bille* „naplopók” ellen szóló törvénye elrendeli, hogy azokat a „lusta és lezüllött” munkásokat, akikből „naplopó koldusok” (idle beggars) váltak az egész királyságban kötelesek letartóztatni, s addig kalodában vagy börtönfogságban kenyéren és vízen tartani, míg fel nem fedik személyazonosságukat és vissza nem térnek eredeti foglalkozásukba.

A csavargókkal szembeni szigorú bánásmód a *Statute of Cambridge* kiadása után érte el tetőpontját. A törvény egy állami tisztviselő, a békebíró (justice of peace) feladatává és egyedüli jogává tette, hogy egy személy társadalmi helyzetéről, munkára való képességéről nyilatkozzon. A törvény értelmében amennyiben valaki a békebíró által hitelesített menlevél nélkül elhagyja munkahelyét és engedély nélkül körzetén (hundred) kívül tartózkodik, azonnal csavargónak (vagabond) minősül és minimum 40 nap börtönbüntetésre ítélandó. A nagy hatású *Statute of Cambridge* mintegy kétszáz évre meghatározta a *vagabond* fogalmát és a csavargókkal szembeni bánásmódot.⁴⁴

A „naplopókról” és „csavargókról” szóló, valamint a parasztság életmódját kontrollálni kívánó törvények legnagyobb érdeme – ami a szegénység kezelését illeti, – hogy bennük először került sor a társadalmi szegénység differenciáltabb, objektívebb definiálására. Nagy előrelépés ez, tekintve a középkor szótárának e vonatkozásban igen szegényes szókészletét: forrásaink gyakran egyaránt „szegénynek” nevezik az állapotánál fogva szegényt, a vallási indíttatásból szegényt, a fogyatékossgal élőket, és akár a megfelelő

⁴³ Given-Wilson: *The Problem of Labour in the Context of English Government*, 87.

⁴⁴ 1414-es és 1446-os kiegészítései ellenére a csavargókkal szembeni bánásmód VII. Henrik koráig érdemileg nem változott. A király uralkodása alatt a Parlament kiemelkedő fontossággal kezelte az ügyet, s 1530-ban jelentős változásról hozott döntést, mely szerint a csavargókat ettől kezdve nem lehetett nyilvánosan bitófába fogva megalázní, és vizsgálat során meg kellett állapítani, hogy önhibáján kívüli csavargó (impotent poor) vagy valódi munkakerülőről van szó.

védelmet nélkülöző személyeket, úgymint árvákat, özvegyeket is.⁴⁵ Jeromos bibliafordítása óta a keresztény Európában egy szó, a *pauper* vált használatossá mindezek leírására, míg a latinnal ellentétben például a héberben két különböző fogalom létezett az állapotánál fogva szegény, és az Istenért vállalt önkéntes szegénység megnevezésére.⁴⁶

A szegénység fogalmi árnyalódása tehát mintegy mellékes vonatkozása csupán az állam munkát és életvitelt befolyásoló intézkedéseinek. A törvények egyre több szabályozást írtak elő, az élet egyre több szintje felett kívánva rendelkezni. Ez a kor mellesleg az állam egyházi ügyekben való térnyerésének ideje is, az első alkalom a középkori Európa történetében, mikor – az eddig szigorúan püspököknek, vagy erre a feladatra felhatalmazott inkvizítoroknak fenntartott feladatot – a hit megvédelmezését a világi hatalom vette a kezébe, s a hitet – pontosabban immár „a király békéjét” – megsértő eretnekek feletti ítéletet állami tisztviselők hozták.⁴⁷

Nehezen képzelhető el, hogy a felsorolt változásokat az állam pusztán az erőszak eszközével el tudta volna érni. Valószínűbb, hogy egy a közvéleményben bekövetkezett mentalitásbeli változás szolgáltatott támogató háttérrel hozzá, vagyis leegyszerűsítve „a törvények működtek, mert a társadalom különböző osztályain belül elegendően sok ember hitte azt, hogy az ő érdeküket szolgálják.”⁴⁸ A mentalitás változása a munka értékének felismerésén, és a tétlenség minimálisra csökkentésére való törekvésben áll. Olyan újszerű munkaetikát teremtett ez, ahol – egy érdekes feljelentési esetet idézve – a „király békéjének” megsértéséhez már az is elegendő, ha valaki „gyanúsán él, mert nem csinál semmit és nincs földje sem amin elfoglalhatná magát.”⁴⁹ Ebbe a kontextusba illeszthetjük be a további elemzés fő alakját, Pierst.

Piers, a szántóvető

Piers a költemény ötödik könyvében lép színre. Itt, már a mű elején bemutatott tömeg egy megindító szónoklat hatására szembesül bűneivel, és zárándoklatba kezd az *Igazság* keresésére és bűneik bocsánatára. Tudatlanságuk miatt azonban csupán egymáson tipornak, az utat senki nem ismeri közülük. Ekkor lép elő a tömegből Piers, az egyszerű földműves, aki

⁴⁵ David Nicholas, 1997. 248.

⁴⁶ Mollat 1986. 21.

⁴⁷ Given-Wilson: The Problem of Labour in the Context of English Government, 91.

⁴⁸ Given-Wilson: The Problem of Labour in the Context of English Government, 100.

⁴⁹ Given-Wilson: The Problem of Labour in the Context of English Government, 100.

ismeri az Igazságot és hajlandó elvezetni őket hozzá. Az emberek lelkesen fogadják el vezetőjüként, de Piers előbb megkéri őket – minthogy az út hosszú és fáradságos –, hogy segítsenek neki földjének megművelésében, hogy míg ő távol van, családja ne éhezzen.⁵⁰

A hatodik, *Piers sets the world to work* címet viselő könyv implicit módon egy társadalmi program a szegénység megszüntetésére. Először is szükség van egy vezetőre, aki összefogja és irányítja azokat, akik erre nyilvánvalóan nem képesek önmaguktól. „We should need a guide for every step of the road.”⁵¹ Másodszor, egy igazságos rend szerint működő társadalomban mindenkinek megvan a saját feladata. Ez alól sem a nők, „What work could we women be doing to pass the time?”, sem a kiváltságosok nem jelenthetnek kivételt. A korszakban mindkét felvetés merész. A nők hagyományos, egy alapvetően feudális agrártársadalomban megszokottnak nevezhető háztartás körüli szerepe csak ekkor kezd megváltozni.⁵² A késő középkori Angliában, ahol sok család már kizárólagosan bér munkára volt utalva, a nők képzetlen, tulajdonképpen tehetetlen tömege jelentős gazdasági terhet jelentett. Nem véletlen, hogy a 16. század eleji városi reformokban kiemelten hangsúlyos helyet kap majd a nők képzése.⁵³ Piers történetében szintén kiveszik a részüket a munkából; ha a konyhakertben nincs több tennivalójuk, zsákok, ruhák varrásával. A kiváltságos réteg szerepvállalását pedig egy vállalkozó kedvű lovag jeleníti meg, aki lelkesedésében így kiált fel: „By heavens! This fellow knows what’s good for us! But to tell the truth, I’ve never handled a team of oxen. Give me a lesson, Piers, and I’ll do my best, by God!”⁵⁴

A hatodik könyvben, zsákot varró özvegyek, ökröt hajtó lovakok láttán olyan utópisztikus kép elevenedik meg, melyben a munka princípiuma hiánytalanul valósul meg. A világ felosztása még középkorias ugyan, – a szerző nem vonja kétségbe a társadalom hármas rend (ordo) szerinti tagolódását, – de a munkamegosztáshoz való viszony újszerű. Nála a hasznosság, csakúgy mint a vallásosság egybefonódik a produktivitás kritériumával. A tétel, melyet többek között Aquinói Szent Tamás is megfogalmazott, miszerint a munka „csak *naturali ratione*, a józan ész szerint szükséges, s nem vonatkozik arra, aki munka nélkül is meg tud élni birtokainak bevételeiből vagy arra, aki szerzetesi szemlélődés és istentisztelet révén csatlakozik be a „*theasurus ecclesiae*”, (az egyház kincsestára) gyarapításába.⁵⁵ – már nem érvényes. A lovag, kinek a Piersszel együtt végzett fizikai munka felnyitotta a szemét a

⁵⁰ Piers the Ploughman, 1959. 81.

⁵¹ Piers the Ploughman, 1959. 81.

⁵² David Nicholas, 1997. 248.

⁵³ David Nicholas: Urban Europe 1100 – 1700, London, 2003. 152. A továbbiakban: David Nicholas, 2003.

⁵⁴ Piers the Ploughman, 1959. 82.

⁵⁵ Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Dunaújváros, 1995. 190. A továbbiakban: Weber, 1995.

szegénységre és saját hivatásbeli kötelességére is, olyan társadalmat feltételez, ahol annak minden tagjának, rendjére és állapotára való tekintet nélkül egyenlő súlyú hivatása van. Meglátásom szerint a *Piers the Ploughman*ben allegóriákban és képekben megfogalmazódó társadalomrajz a Lutheri hivatásetika irányába mutat, amely „kizárólag az evilági kötelességek teljesítésével törődik, úgy ahogy az megadatik az egyén életre szóló munkájában. [...] Kétségtelen, sőt közhelyszámba megy, hogy a reformáció és Luther egyik legnagyobb hatású teljesítménye a világi hivatásra való élet ilyen erkölcsi minősítése volt.”⁵⁶

A kiváltságosok hivatása után Piers a bér munkások, napszámosok helyét jelöli ki a munkamegosztás ideális rendszerében. Mindenekelőtt saját maga végzi el a szigorú rostálást, és megállapítja ki a hamis és valódi rászoruló:

„If anyone is really blind, or crippled, or has his limbs bolted with irons, he shall eat wheaten bread and drink at my table, till God in his goodness sends him better days. But as for you, you could work for Truth, if you wanted! [...] The fact is you would rather have a life of lechery, lying, and sloth, and it is only through God’s mercy that you go unpunished.”⁵⁷

Amennyiben Langlanden múlik, a kártékony csavargók nem is ússzák meg „büntetlenül.” Christopher Dyer *Work Ethics in the Fourteenth Century* című tanulmányában a *Piers the Ploughman* leglényegesebb elemének azt tartja, amivel hozzájárult a társadalmi viselkedés feletti kontroll sajátos angol mintázatának kialakulásához.⁵⁸ A költeményben ez Piers, a középbirtokos parasztság ideális képviselője és a kiváltságos osztályok, a lovag szövetségében nyilvánul meg. Piers nem utasítja el a társadalmi munkamegosztás alapvetően igazságtalan rendszerét (mely ebben a korban, tekintve a lollard mozgalom ez irányú célkitűzéseit, nem lett volna szokatlan), de ehhez az arisztokráciával szemben kiemelt elvárásokat támaszt, hangsúlyozott vallási és társadalmi felelősséggel ruházza fel azt. Piers így szól a lovaghoz:

„Then Piers the Ploughman begged the knight to keep his promise, and protect him from these damned villains, the wolves, who rob the world for its food. [...] So the knight, who was courteous by nature, spoke kindly to Waster, and warned him to mend his ways – ‘or, by my Order of Knighthood’ he said, ‘I shall bring you to justice.’”⁵⁹

⁵⁶ Weber, 1995. 80.

⁵⁷ *Piers the Ploughman*, 1959. 85.

⁵⁸ M. K. McIntosh: *Controlling Misbehavior in England, 1370-1600*, 1998.

⁵⁹ *Piers the Ploughman*, 1959. 85.

Az *ordo bellatores* társadalmi szerepének ehhez hasonló definiálása tulajdonképpen nem újdonság, korszakunkban mégis azt a tendenciát jelzi, ahogy a tehetősebb, földjükön bér munkásokat alkalmazó birtokosok a társadalmi elittel szövetségre lépve próbálnak kontrollt gyakorolni elsősorban a kártékony, béreikkel elégedetlen, fél-csavargó munkások fölött. Ez a szövetség az alapja annak a kialakuló rendszernek, amelyben a helyi közösségek (később a városi tanácsok) a munkaügy, munkakerülés, bűncselekmények, szidalmazás, szexuális viselkedés és más kérdések terén hatalmat gyakoroltak.⁶⁰

Kiemelten fontos a szerző számára a problematikus csoport; a bér munkások helyzete. A kérdést, melyre rámutat, Max Weber talán „tradicionalista mentalitásnak” nevezné: „Csak élni akar, úgy ahogy megszokta, és annyit akar keresni, amennyi ehhez szükséges. Ez jellegzetesen az a viselkedés, melyet tradicionalizmusnak nevezünk.”⁶¹ Ezt a rossz mentalitást festi meg az *Éhség Úrral* folytatott beszélgetés, melyből kiderül, hogy a munkások csak akkor hajlandók erőfeszítéseket tenni, ha maga az *Éhség* kopogtat ajtajukon. Egyébként a kocsmák kényelmes és bódult melegébe visszatérve „a napot is átkozzák, mikor munkásnak születtek.”⁶²

A *Piers the Ploughman* szerzője felfigyel arra is, ami a későbbi kapitalizmus egyik központi kérdésévé vált: a munkabérek problémájára. Mivel az alapvetően tradicionalista gondolkodású (vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kíváncsú munkaetikával még nem rendelkező) munkásság nem képes saját maga sorsát irányítani, ezért szerzőnk, mint szükséges rosszat végső soron helyesli az 1351-es és későbbi munkatörvényeket:

„And so it is nowadays – the labourer is angry, unless he gets his wages, and he curses the day that he was ever born a workman. [...] He blames God, and murmurs against Reason, and curses the King and his counsel for making Statues on purpose to plague the workmen! – Yet none of them ever complained while Hunger was their master, nor quarrelled with *his* Statues, he had such a fierce look about it.”⁶³

Az *Éhség Úrral* folytatott beszélgetés tanulsága, hogy a szegénység nem feltétlenül kezelhetetlen állapot, de orvoslása szigorú eszközöket kíván. Mint a VI. könyv tervszerű társadalmi programjából kiderül, mindenekelőtt szükség van egy a szegénységre

⁶⁰ Dyer: *Work ethics in the Fourteenth Century*, 34.

⁶¹ Weber, 1995. 51.

⁶² *Piers the Ploughman*, 1959. 90.

⁶³ *Piers the Ploughman*, 1987. 90.

feltérképezésében képzett, felhatalmazott szakmai testületre, a munka maximalizálására törvények és szerződések által, valamint bölcs mértékre a munkabérek terén. A mérték fontos, mert a szegények érdekét szolgálja. Hiszen, ahogy Piers rádöbben, maguktól semmit sem tesznek, s amint *Éhség Úr* elalszik, szemük nyomban a kényelem és luxus után kutat. A nép észhez térítésére *Éhség Úr* kemény eszközöket alkalmaz:

„Then Hunger leapt at Waster and seized him by the belly, wringing his guts till the water run from his eyes. And he gave the Frenchman such a drubbing that he looked as lean as a rake for the rest of his life. He pasted them so soundly that he almost broke their ribs; and if Piers hadn't offered Hunger a peaseloaf and besought him to leave off, by now they would both be pushing up the daisies.”⁶⁴

Az epizódban a könyörtelen lecke sikerre vezet: „And a crowd of hermits, cutting their cloaks to make jerkins and seizing some tools, went to work with spades and shovels, and dug and ditched like made to stave off Hunger.” A szegényekkel szemben szó sincs már áhítatos magatartásról, helyette szigorú próbatétel szűri meg őket, s válik így el a valóban szegény a munkakerülőtől: „Thousands of blind and bed-ridden folk suddenly recovered, and men who used to sit begging for silver were miraculously cured!”⁶⁵ A kártékony tétlenség ellenszere pedig a munka: „And Piers was proud of his success, and he set them all to work, giving them a fair wage and as much food as he could spare.”⁶⁶ Ugyanez, allegorikus szereplők nélkül, tételesen megfogalmazva Luther *A német nemzet keresztyén nemességéhez* címzett írásában így áll: „Teljesen elég, hogy a szegényekről lehetőleg gondoskodjunk, hogy sem éhen ne haljanak, sem meg nem fagyjanak. Nincs helyén, ha egyik a másik rovására henyél, dúskálódik, és jólétben úszik, míg a másik ínséget lát, ahogy ma tény e visszás állapot.”⁶⁷

A *Piers the Ploughman* szerzője is igazságtalan kor szülöttének érzi magát; a pestis utáni évtizedek generációját lusta és a munkát kerülő társadalomnak látja, ahol a gazdagok és szegények egyaránt télenek. Művének minden *ordot* átfogó látomásos munkajelenetében megpendül ugyan egy utópisztikus hang, ahol a társadalmi szerepek összemosódnak, végül mégis arra a kompromisszumra jut, hogy a világ rendjének fenntartása mindenkinek a saját állapotának megfelelő szerep konstruktív kölcsönhatásában valósulhat meg. Középkoriasnak tekinthetjük tehát a *Piers the Ploughman* világának berendezését, még ha e berendezkedés

⁶⁴ Piers the Ploughman, 1987. 86.

⁶⁵ Piers the Ploughman, 1987. 86.

⁶⁶ Piers the Ploughman, 1987. 86.

⁶⁷ Luther Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez, Aeternitas, 2004. 127.

feszültsége ott rejlik is minden sorban. A történet vége hasonlóképpen lemondó hangulatot sugall: Piers teljes erejéből dolgozik ugyan a társadalom megjobbításán, küldetése végül mégis elbukik; terve a lustaság és tudatlanság gátjába ütköztén nem valósulhat meg. Élete végén e szentéletű férfi lemond az aktív cselekvés igényéről, és imáiba vonul vissza. Piers a szántóvető története, melyben utópisztikus módon szemünk elé tárul egy nagyléptékű társadalmi program, végül mégiscsak pesszimista véget ér.

Összegzés

A puritán munkaetika 16. századi kibontakozásában alapvető jelentőségű *Christian Directory* című munkájában Richard Baxter így ír: „Isten a munkát szigorúan megparancsolta mindenkinek. [...] Felment-e a gazdagság a munkavégzés alól? Semmivel sem inkább, mint a legszegényebbeket. Bár a gazdagokat külső szükség nem kényszeríti, Istennek mégis engedelmeskedniük kell.”⁶⁸ A munka ilyen szigorú elvárássá emelése mellett megvetés sújtotta a szegénységet, melyet a bűn jeleként értelmeztek a keresztény társadalomban. Nem feltétlenül az egyén bűnének, de egy rendellenes állapot következményének. Hogy e szemlélet a tizenhatodik század derekára általánossá vált, azt jelzi a városok szegénységkezelési programjának valóságos forradalma. Az első 1522-ben Nürnberg protestáns városában megvalósított szigorú, központosított szegénységpolitika kidolgozása után egy évtizeden belül a legtöbb nagyváros vallási felekezetére tekintet nélkül elfogadta és életbe léptette saját részletes szegénységkezelési programját, melyek a munkanélküliség teljes felszámolását és a szegénység – immár precízen kategorizált formáinak – következetes kezelését tűzték ki célul.⁶⁹

A mintegy másfél évszázaddal korábban keletkezett *Piers the Ploughman* alapján bemutattam, hogy a szegénységhez való viszony megváltozása és a társadalmi szegénység kezelésére tett kísérletek ötlete nem a protestantizmus szülötte; mögötte a vallásban és társadalmi-gazdasági életben bekövetkezett fejlődés hozományai állnak. A késő-középkori Anglia volt az, ahol a társadalom többféle irányból érkező ingerek hatására kénytelen volt tudatosítani, hogy a szegénység a gazdaság és társadalom beteg működésének tünete és, hogy kezelése megfelelő politikával lehetséges. Ezért változott meg a szegénységhez fűződő elavult

⁶⁸ Weber, 1995. 190.

⁶⁹ David Nicholas, 2003. 151.

viszony, s tudatosodott először, hogy a produktív munka szent dolog. Ezt a szemléletet testesíti meg e különös látomás főhőse, Piers.

E változás nem elsősorban valamilyen újdonságból, újszerű felfedezésből áll. Természetesen minden korban voltak akik magasztalták, elvetették, vagy éppen semlegesek maradtak a szegénységgel szemben.⁷⁰ Ennek ellenére a középkor és újkor között, általános szemléletét, arányait tekintve mégis van különbség; a produktivitás útján megvalósuló társadalmi haladásba vetett hit. Ahogyan Bronislaw Geremek fogalmaz: „A puritanizmus nem abban volt új, hogy szigorúan elítélte a tétlenséget, a koldulást, melyet nem erénynek, hanem a kereszténységgel ellentétesnek tartott, hanem abban az eltökélt, buzgó törekvésben, mellyel a szegénység megszüntetésért harcolt.”⁷¹ Megvalósította tehát azt, ami William Langland számára csupán utópia maradt.

A *Piers the Ploughman* a produktivitás-improduktivitás feszültségében keletkezett. Véglegesen leszámol a koldulás és alamizsnálkodás középkorias megközelítésével, hogy átadja helyét egy sajátos munkamorálban megtestesülő hivatásetikának, olyan társadalmi programnak, amelyben a munka maximalizálása a szegénység visszaszorításának kulcsa. Ez már valóban nincs messze Kálvin megállapításától: „Aki a dologtalannak munkát ad, lelket ment meg a kárhozattól, aki a koldusnak ingyen alamizsnát osztogat, kárhozatra taszítja őt.”⁷² Következésképpen helyesebb a reformációt és az azt megelőző korszakot e tekintetben sem izoláltan szemlélni, hanem az olyan lényeges kérdések, mint a szegénység és munka értelmezéseinek változásait, összetett szerves fejlődés eredményeként látni. Folyamatába helyezve érthetjük meg jobban, hogyan kopott ki az emberek fejéből az alamizsnálkodáshoz kötött szakrális viszony, s vált a produktivitás a vallásos lelkiület lényeges elemévé. Ahogy a *Piers the Ploughman* hősei sem rangjuk, rendjük, vagy vallásosságuk alapján nyerik el minősítésüket, hanem, hogy állapotuknak megfelelően becsületes munkájukkal hozzájárulnak-e a világ rendjének fenntartásához.

All that bear a dagger · broad sword or lance,
An axe or an hatchet · or any weapon else
Shall be doomed to the death · if he have it not smithed
Into sickle or scythe · into plow-share or coulter.⁷³

⁷⁰ Geremek, 1997. 251.

⁷¹ Geremek, 1997. 177.

⁷² Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet, Budapest, 1979. 377.

⁷³ The Book concerning Piers the Ploughman, 1957. 26. vö. Iz. 2,4: „Ők pedig kardjaikat ekevasakká kovácsolják, és lándzsáikat szőlőmetsző késekké.”

Felhasznált irodalom

FORRÁSOK

William Langland: *Piers the Ploughman*, translated into modern English with an introduction by Jonathan Goodridge, Penguin Books, 1959.

William Langland: *The Book concerning Piers the Plowman*, tr. Donald and Rachel Attwater, ed. Rachel Attwater, Everyman, 1957.

Martin Luther: *A német nemzet keresztény nemességéhez*, Felsőörs, 2004.

SZAKIRODALOM

Brigit van den Hoven: *Work in ancient and medieval thought*, Amsterdam, 1996.

Bronisław Geremek: *Poverty, a history*, Oxford, 1997.

Chris Given-Wilson: *The problem of labour in the context of english government, c. 1350-1450*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.

Christopher Dyer: *Work ethics in the fourteenth century*, In: *The problem of labour in fourteenth-century England*, York, 2000.

David Aers: *Vox Populi and the literature of 1381*, In: *Cambridge history of medieval english literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

David Nicholas: *The Later Medieval City*, London, 1997.

David Nicholas: *Urban Europe 1100 – 1700*, London, 2003.

E. V. Walter: Pauperism and illth: An archaeology of social policy In: Sociological analysis, Vol. 34, No. 4 (Winter, 1973), pp. 239-254, Oxford University Press

Frank Rexroth: Deviance and Power in Late Medieval London, Cambridge, 2007.

Johan Huizinga: A középkor alkonya, Budapest, 1982.

John Fleming: The friars and medieval English literature In: The Cambridge history of medieval English literature, Cambridge, 1999.

Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet, Budapest, 1979.

Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Dunaújváros, 1995.

Michel Mollat: The poor in the middle ages, Yale University, 1986.

Peter Brown: Az európai kereszténység kialakulása, Budapest, 1999.

Wendy Scase: Piers Plowman and the new anticlericalism, Cambridge, 1989.